

QAZAQSTAN RESPÝBLIKASYNYŇ BİLİM JÁNE ĞYLYM MINISTRLİĠI
S. TORAIĜYROV ATYŇDAĜY PAVLODAR MEMLEKETTİK ÝNIVERSITETI

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ С. ТОРАЙГЫРОВА

Jas ǵalymdar, magistranttár,
stýdentter men mektep oǵyshylarynyŇ
«XX SÁTBAEV OQÝLARY» atty
Halyqaralyq ǵylymı konferensiasynyŇ
MATERIALDARY

МАТЕРИАЛЫ
международной научной конференции
молодых ученых, магистрантов,
студентов и школьников
«XX САТБАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»

ТОМ 8

Pavlodar, 2020

XX SÁTBAEV OQÝLARY

XX САТБАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ

**QAZAQSTAN RESPÝBLIKASYNYŇ BILIM JÁNE GÝLYM MINISTRFIGI
S. TORAIǴYROV ATYNDAǴY PAVLODAR MEMLEKETTİK ÝNIVERSITETI**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ С. ТОРАЙǴЫРОВА**

**JAS GÁLYMDAR, MAGISTRANTTAR,
STÝDENTTER MEN MEKTEP OQÝSHYLARYNYŇ
«XX SÁTBÁEV OQÝLARY» ATTY
HALYQARALYQ GÝLYMI KONFERENSIASYNYŇ
MATERIALDARY**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ, МАГИСТРАНТОВ,
СТУДЕНТОВ И ШКОЛЬНИКОВ
«XX САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»**

ТОМ 8

**ПАВЛОДАР
2020**

ӘОЖ 001.2 (063)
КБЖ 72 (5 қаз)
Ж 33

Редакция алқасының мүшелері:

Абишев К.К., Ахметов К.К., Бегимтаев А.И., Бексеитов Т.К.,
Испулов Н.А., Кислов А.П., Кудерин М.К., Эрнараров Т.Я.

Жауапты хатшылар:

Аипова А.К., Акылбекова Р.А., Аманбаева С.Б., Амирханова А.Х.,
Ахмадиева А.Т., Аманжолов С.К., Байтемирова М.Ж., Дробинский А.В.,
Евтушенко Т.Л., Еликпай С.Т., Зарипов Р.Ю., Зада Б.С., Жумадилова А.К.,
Жумабаева Г.М., Каппасова Г.М., Калиева А.Б., Кашканова Р.С., Камарова А. Н.,
Кайдарова Г. Ш., Кривец О.А., Куанышева Р.С., Курманова А.Б., Коспаков А.М.,
Кочетков М.Ю., Куандыков А.Б., Мажитова А.Ә., Мустафаева Н.Б.,
Мусаханова С.Т., Несмеянова Р.М., Никифорова В.Г., Новоселова Е.А.,
Ордабаева Ж.Е., Сатыбалдин А.С., Сергазинова З.М., Торайғыров Е.М.,
Чидунчи И.Ю., Ысқақ Б.Ә., Юсупова Б.С., Юношева Н.Ф.

Ж 33 «Жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен мектеп оқушыларының
«ХХ Сәтбаев оқулары»: Халықаралық ғылыми конференциясының
материалдары. – Павлодар : С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2020.

ISBN 978-601-345-038-4 (жалпы)
Т. 8. «Студенттер». – 2020. – 336 б.
ISBN 978-601-345-046-9

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001.2 (063)
КБЖ 72 (5 қаз)

ISBN 978-601-345-046-9 (Т. 8)
ISBN 978-601-345-038-4 (жалпы) © С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2020

2 Секция. Қоғамның денсаулығы мен экологиялық
қауіпсіздік жағдайы

2 Секция. Состояние здоровья и экологической
безопасности общества

2.1 Экологияның, табиғи ресурстарды рационалды
пайдаланудың және қоршаған ортаның техногендік
ластануының өзекті мәселелері

2.1 Актуальные проблемы экологии, рационального
использования природных ресурсов и техногенного
загрязнения окружающей среды

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ НЕКОНТРОЛИРУЕМЫХ ПОЛИГОНОВ БЫТОВЫХ ОТХОДОВ

АДАҚ К. А.

студент, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

В решении природоохранных задач одно из ведущих мест занимает проблема складирования и утилизации отходов. Наряду с развитием безотходных технологий, рециклинга отходов, сжиганием в специальных печах, основным способом обезвреживания отходов в большинстве регионов является их складирование на специально оборудованных полигонах.

Полигоны твердых бытовых и промышленных отходов обладают широким спектром действия на природную среду. Чрезвычайно разнородные по составу отходы при контакте с геологической средой претерпевают сложные химические и биохимические изменения. В результате выделяются многочисленные соединения в жидком, твердом и газообразном состоянии. Наблюдается значительное выделение тепла, газа метана, часто имеют место поверхностные и подземные пожары [1].

Причинами пожаров являются самовозгорание из-за накопления газа метана в приповерхностных слоях городских свалок и полигонов, чему способствует высокая температура воздуха летом (до 38–45°C), неосторожное обращение с огнем, умышленный поджог свалок. Ситуация с пожаротушением усложняется в связи с переполненностью полигонов и скоплением большого количества свалочного газа метана. Выделение горючего газа метана, образующегося в процессе разложения органических

2 Царегородцева А.Г., М.М. Алькеев, Г.Б. Жакибаева. Геоэкология Баянаульского государственного национального природного парка: учебно-методическое пособие. Часть 3. – Павлодар, 2009. – 94 с.

3 Официальный сайт Комитета лесного и охотничьего хозяйства // <http://www.fhc.kz> [date of request 07.03.2020]

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАСЫН ЖӘНЕ АДАМЗАТ ӨРКЕНИЕТІН САҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

КЕНЖЕБЕКОВА Н. Т.

студент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ.

ИБРАГИМОВА Г. Т.

студент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ.

МУСАЕВА А. С.

б.ғ.к., «Генетика және цитология» зертханасының меңгерушісі,

Жалпы генетика және цитология институты, Алматы қ.

ЕСИМСИИТОВА З. Б.

б.ғ.к., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ.

МАНКИБАЕВА С. А.

аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ.

ТЛЕУБЕККЫЗЫ П.

аға оқытушы, Астана Медициналық университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Қазақстан Республикасы, көптеген мемлекеттер сияқты, маңызды экологиялық проблемаларға тап болды. ХХІ ғасырдың жаһандық мәселелерінің бірі – экологиялық мәселе, ал оның шешілуіне әлеуметтік прогресс және адамзат өркениетінің сақталуы тәуелі болып отыр. Атомдық және химиялық әлемдегі өмір адам үшін әлдеқайда ыңғайлы, бірақ сонымен бірге адамзат өмірі мен денсаулығына радиацияның, қоршаған ортаның улы қосылыстармен ластануы және химиялық қарудың ықтималды қауіптілігін қоса арттырып алды. Көптеген ондаған жылдар бойына Қазақстанда экологиялық тұрғыдан өте жоғары техногендік жүктемелері бар ресурстарға негізделген экологиялық басқару жүйесін құрды. Бұл біздің республикада қауіпті мұра түрінде қалған көптеген экологиялық проблемалардың пайда болуын ғана емес, сонымен қатар тұрақты дамуын да тудырды.

Семей ядролық полигонында 40 жыл бойы жүргізілген ядролық қаруды сынау адам денсаулығына және қоршаған ортаға

түзетілмейтін зиян келтірді, жалпы ауру мен өлімнің көбеюіне себеп болды. Қазақстандағы қазіргі экологиялық нашарлау тек қана қоршаған ортаның күйін ғана емес, сонымен бірге халықтың өмір сүру деңгейіне де қауіп төндіреді. Әскери оқу полигондарындағы сынақтардың салдарынан республика аумағының төрттен бір бөлігі өмір сүруге жарамсыз, өйткені өнеркәсіптік кәсіпорындар өз қызметінен кейін көптеген улы өнеркәсіптік шығарындыларды қалдырады, ал ауылшаруашылығы арамшөптер мен жәндіктермен күресу үшін көптеген улы химикаттарды пайдаланады [1].

Қазіргі кездегі экологиялық дағдарыстың ең қауіпті көріністеріне шөлейттену, топырақтың деградациясы, су ресурстарының сарқылуы және ластануы, ауаның ластануы, ормандардың азаюы, биологиялық алуантүрліліктің қалпына келмеуі және жабайы табиғаттың генетикалық қорының жойылуы, өмірге қауіпті өндірістік апаттардың белсенділігі, радиациялық ластану, қауіпті және уытты қалдықтардың жинақталуы жатады. Қоршаған ортаны ластайтын және табиғи жүйелердің тозуын тудыратын негізгі көздер өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, автомобильді көліктер және басқа да антропогендік факторлар болып табылады. Антропогендік шамадан тыс жүктеме және табиғи ресурстарды ұтымсыз пайдалану нәтижесінде пайда болған қазіргі экологиялық проблемалар, сөзсіз, Қазақстандағы топырақ жамылғысының жағдайына әсер етті.

Әскери-өнеркәсіптік кешен кәсіпорындары республиканың топырақ жамылғысына қалпына келтірілмейтін зиян келтірді. Қазіргі уақытта Қазақстан аумағының топырақ-экологиялық жағдайын өте қанағаттанарлықсыз деп бағалауға болады. Экологиялық ахуалдың тұрақсыздығы соншалық, топырақтың өзін-өзі қалпына келтіру процестері мүмкін болмай қалды. Топыраққа антропогендік жүктеменің көбеюі нәтижесінде өсімдік дақылдарынан қоректік заттардың ада болуы, химиялық заттармен және мал қалдықтарымен ластануы, топырақтың эрозиясы, табиғи ландшафттардың жойылуы, тұрақты экожүйелерді агроэкожүйелермен алмастыру, сақталған биогеоценоздардың қызметі өзгереді [2, 3].

Ауылшаруашылық өндірісі биосфераға жаһандық теріс әсерін бере бастады. ЮНЕСКО-ның мәліметтері бойынша, дезинфекциялаушы заттардың құрамындағы пестицидтер, фосфаттар және сынап экологиялық қауіпті уытты заттардың ондығына кіреді. Жүйелі форма ретінде аграрлық ландшафт ең төменгі деңгейдегі экологиялық жүйелерден тұрады: егістіктер, бақтар, агробиогеоценоздардың көкөніс бақтары, шабындықтар мен

жайылымдар (шөпті биогеоценоздар), мал қора, фермалар мен мал кешендері (фермалық биогеоценоздар).

Ауылшаруашылығы, шабындық, жайылым және шаруашылық биогеоценоздары өсімдік және мал шаруашылығы өнімдерін өндірудің өзара байланысты табиғи-техникалық жүйелерін құрайды. Ауылшаруашылық ландшафттардыан ғылыми негізделген басқарумен экологиялық таза және салыстырмалы түрде арзан өнімдерді алуға болады. Ауылшаруашылық ландшафтарын реттеу және оңтайландыру ауылшаруашылық экожүйелерінің, биогеоценодикалық қатынастардың жай-күйін бақылау кезінде және ауылшаруашылық ландшафттары мен олардың айналасы құрылымы мен қызметіндегі мүмкін болатын өзгерістерді болжау кезінде жүйелі және экологиялық көзқарасты қолдануды болжайды.

Ауылшаруашылық экологиядағы жүйелік тәсіл – бұл егістік, жайылымдық-шалғынды және шөпті биогеоценоздарды бір-бірімен тығыз байланысты және жоғары деңгейдегі біртұтас экологиялық жүйені – агроэкожүйені жүйелік формация ретінде зерттеу. Техногендік ксенобиотиктердің көптеген саны биосферада таралады, олардың көпшілігі уыттылығы жоғары. Бұл суперэкоксиканттар деп аталады, адамдарға үлкен қауіп төндіретін заттар. Оларға I нитросаминдер, көптеген хлор және фосфор бар пестицидтер, сынап, қорғасын, кадмий жатады [4].

Бұл мутагендер мен канцерогендер, трофикалық тізбектер бойында жинала алатындығымен қауіпті. Топырақ пен өсімдіктердің ластануын суперэкоксиканттармен бағалау болмаса, қоршаған ортаға осы заттардың техногендік жүктемесінің жалпы көрінісін алу мүмкін емес. Бұл жағдайда топырақ-өсімдік-жануарлар құрылымына сәйкес олардың агроэкожүйедегі әрекеттерін ескеру қажет. Интегралды тәсіл әсіресе ауылшаруашылық өнімдерінің негізгі өндірушілері болғандықтан, ауылшаруашылық алқаптарының ластануын бағалауда маңызды.

Ғалымдардың пікірінше, топырақтың экотоксиканттармен ластануын бағалау кезінде әрқашан оның ерекшелігін және топырақпен байланысты табиғи-климаттық жағдайларды әрдайым есте ұстау керек. Сондықтан, топырақтағы ластанушы заттардың деңгейін емес, керісінше олардың дақылдарға, жануарлар мен адамға тигізетін кері әсерін бағалау маңызды. Мониторинг жүйесінде топырақты бақылау ерекше маңызды рөл атқарады. Жердің геосфераларының өзара әрекеттесуін және планетаның жалпы әлауқатындағы әрбір қабықтың рөлін нақтылау осы өзара әрекеттесудегі

топырақ байланысы орталық бағыттардың бірі екендігін көрсетті. Топырақтың толық қабатынсыз қазіргі биосфераның пайда болуы мен өмір сүру мүмкін еместігі дәлелденді. Топырақтың химиялық ластануы топырақтың жалпы экологиялық белсенділігін айтарлықтай төмендетеді. Топырақтың маңызды қасиеті - топырақ құнарлылығы, яғни, өсімдік дақылдарын өсіру мүмкіндігі. Топырақтың табиғи мәні оған гербицид енгізілгеннен өзгермейді [5].

Алайда, гербицид енгізілгенде, адамның көзқарасы бойынша топырақтың маңызды қасиеті – оның құнарлылығы өзгереді. Құнарлылық таңдамалы болады, яғни кейбір өсімдіктер құрамында гербицид бар топырақта өседі, ал кейбір өсімдіктер өспейді. Топырақтағы токсиканттың құрамы өте жоғары болса, оған төзімді өсімдіктер де өсе алмайды, бірақ топырақтың морфологиясында, физикалық және химиялық қасиеттерінде ешқандай өзгеріс болмауы мүмкін. Сондықтан топырақты гербицидтермен ластанудан қорғау оның құнарлылығын сақтау болып табылады. Топырақтың пестицидтермен, ауыр металдармен ластануы тек жергілікті салдарға ғана соқтырмайды, сайып келгенде, биосфераның қалыптасуы, тұрақтануы мен өнімділігінің маңызды механизмі ретінде топырақтың қызметі бұзылады.

Топырақтың және өсімдік шаруашылығының қалдық пестицидтермен ластануы. Олардың ауыспалы егіс кезіндегі дақылдарға фитотоксикалық әсері, гербицидтердің көп жылдық жүйелі әсерінің нәтижесінде арамшөптердің фитоценозының өзгеруінің көрініс табуы мүмкін. Препараттардың қалдық мөлшері топырақтың егістік қабаттарына және егістік топографиясы бойына жылжуы және табиғи сулардың, көлдердің, өзендердің экотоксиканттармен ластануы мүмкін. Азықтардың пестицидтермен ластануы жануарлардың ауруына әкелуі мүмкін. Қорытындылай келе, қоршаған орта объектілерінің ластануы нәтижесінде экожүйелердің өзгеруі және тозуы мүмкін. Пестицидтердің қалдық мөлшерінің тірі организмдерге, соның ішінде адамдарға ұзақ мерзімді әсерін болдырмау үшін топырақ-өсімдік-жануарлар схемасына сәйкес агроэкожүйелердегі көші-қон және экотоксиканттардың әсерін жан-жақты зерттеу қажет [6].

Экожүйелерді сақтауда қоршаған орта объектілеріндегі химиялық заттардың әсерін болжау үлкен маңызға ие. Әрбір қолданылатын пестицидтердің детоксикациясын зерттеу далалық тәжірибелер мен зертханалық зерттеулерді өткізудің күрделілігі мен қымбаттығына байланысты белгілі бір қиындықтарға ие. Дәрілік заттардың ыдырау динамикасын, топырақтағы және өсімдіктердегі миграциясын мұқият

зерттеу жаңа зерттелмеген дәрілердің әрекетін болжауға мүмкіндік береді, сондықтан бұл жұмыстар ерекше өзекті болып табылады.

Ауыл шаруашылығының дамуының басында-ақ адамзат зиянкестермен күресіп келеді. Өсімдік шаруашылығының дамуымен бұл проблема маңызды бола бастады. Мәдени өсімдіктерге бөлінетін жер көлемінің ұлғаюы, монокультуралардың пайда болуы және басқа да процестер зиянкестер санының көбеюіне әкелді, сондықтан оны елемеу мүмкін емес. Адамзат күресуі тиіс болған ең алғашқы зиянкестерінің бірі – жәндіктер. Диканшы ауылшаруашылық және ұйымдастырушылық-экономикалық шаралармен қатар зиянкестерді қолмен жинауды, түрлі жемге түсіп, жыртқыш аңдар мен түрлі улы заттарды қолдана отырып жәндіктерді жоюды қолданды [7].

Ауылшаруашылығының пайда болуымен бірге зиянды жәндіктерді жоюға және өсімдіктердің қоздырғыштарын өлтіруге болатын заттардың қажеттілігі пайда болды. Ежелгі грек философтарының еңбектерінде мұндай құралдарды қолдану мен тиімділігі туралы алғашқы ескертулерді байқауға болады. Бір жағынан, пестицидтерді қолдану және олардың өсімдіктерді қорғауда тиімділігі тәжірибеде бірнеше рет дәлелденді, бірақ уақыт өте келе органохлорлы пестицидтердің қоршаған ортаға кері әсері де анықталды.

Олардың толық ыдырауы ондаған жылдарға созылуы мүмкін, олар суда ерімейді. Жаңа буынды химикаттар мен пестицидтер табиғи материалдан алына бастады немесе синтетикалық аналогымен алмастырылды. Олардың басты артықшылығы – зиянкестер қолданылған дәрілерге төзімділікті баяулатады. Олар сонымен бірге қоршаған ортаға зиянын тигізбейді. Сонымен қатар, кенелермен, кеміргіштермен және басқа зиянкестермен күресуге бағытталған химиялық қорғаныс құралдары пайда болды. Пестицидтер көптеген етқоректілерге, әсіресе құстарға өте зиянды. Құстар пестицидтерге ерекше сезімтал келеді, өйткені ол кальций метаболизміне әсер ететін гормональды өзгерістерді тудырады және бұл жұмыртқа қабығының жұқаруына әкеледі, олар қарапайым инкубациямен де басталады. Көптеген пестицидтер өте төзімді және олар қолданылатын жерлерден алыс таралған [8, 9].

Пестицидтердің ұзақ мерзімді әсері, әсіресе төмен дозаларда және олардың қоршаған ортаны ластайтын басқа заттармен және ауру векторларымен мүмкін болатын синергиясы көптеген пестицидтердің салыстырмалы түрдегі жаңалығына байланысты нашар зерттелген. Азық-түлікте сақталатын метаболиттердің «зиянсыз» іздері, оларда улы, өлімге соқтыратын әсер етпесе де,

ауруға қарсы тұрақтылықты төмендетіп, ағзада біртіндеп қауіпті деңгейге жиналуы мүмкін деген қорқыныш өсуде. Пестицидтер (соның ішінде консерванттар) аллергия, диатез және басқа да ауруларды тудырады. Әсіресе, жануарлар мен өсімдіктердің барлық тіндеріне енетін жүйелі пестицидтер қауіпті [10].

Осылайша, зиянды тірі нысандарды жоюға бағытталған биологиялық белсенділігі жоғары пестицидтер қоршаған ортаның айналымдарына түсіп, қоршаған ортаға және адам денсаулығына нақты қауіп төндіреді. Осыған байланысты басқа мақсаттағы химикаттармен салыстырғанда пестицидтерге бүкіл әлем бойынша медициналық және экологиялық тұрғыдан қатаң баға беріледі. Пестицидтерді ауыл шаруашылығында қолдану қоршаған ортаға зиянды әсер етеді. Пестицидтерді қолданудың жалпы әсері түрлердің алуан түрлілігін азайту болып табылады деген тұжырымға келді. Пестицидтердің қоршаған ортаға теріс әсерін төмендетудің кейбір жолдары анықталды. Ауыл шаруашылығы – бұл халықты азық-түлікпен қамтамасыз етудің маңызды көзі болып табылатын экономиканың негізгі секторларының бірі, ал өндеу өнеркәсібі – шикізат, сонымен қатар қоршаған ортаға әсер етуші фактор. Антропогендік жүктеме деңгейіне сәйкес, бұл сала, ғалымдардың пікірінше, көшбасшылар қатарына кіреді. Қоршаған ортаға едәуір залал ауыр техниканы қолдану, өндірістің жоғары концентрациясы, мелиорация және жерді химияландыру нәтижесінде келді. Бір кездері, пестицидтер – синтетикалық химикаттардың өнертабысының арқасында бүкіл әлемде соңғы бірнеше онжылдықта өсімдік шаруашылығына күтім жасау және егін шығымдылығын арттыру үшін ауылшаруашылығында азық-түлік мәселелерін шешуде айтарлықтай жетістікке жеткен еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Strong L.L., Thompson B., Coronado G.D. et al. Health symptoms and exposure to organophosphate pesticides in farmworkers // *Am. J. Ind. Med.* 2004. Vol. 46. P. 599–606.

2 Hanke W., Jurewicz J. The risk of adverse reproductive and developmental disorders due to occupational pesticide exposure: an overview of current epidemiological evidence // *Int. J. Occup. Environ. Health.* 2004. Vol. 17. P. 223–243.

3 McCauley L.A., Kent A.W., Keifer M. et al. Studying Health Outcomes in Farmworker Populations Exposed to Pesticides // *Environ. Health Perspect.* 2006. Vol. 114. P. 953–960.

4 Alavanja M.C., Hoppin J.A., Kamel F. Health effects of chronic pesticide exposure: cancer and neurotoxicity // Annu. Rev. Public Health. 2004. Vol. 25. P. 155–197.

5 Fenske R.A., Lu C., Barr D., Needham L. Children's exposure to chlorpyrifos and parathion in an agricultural community in central Washington State // Environ. Health Perspect. 2002. Vol. 110. P. 549–553.

6 В. А. Шкаликов «Защита растений от болезней» Москва «Колос», 2004.

7 Азизов Б.М., Чепегин И.В. Производственная санитария и гигиена труда. Учебное пособие. – Казань: КГТУ, 2010. – 564с.

8 Логвиновский В. Д., Негрובה О.П., Логвиновская Т.В. Пестициды. Современные проблемы природопользования. – Воронеж, 2003. – 34 с.

9 Андрияшина Т.В., Шильникова Н.В. Воздействие радиоактивного загрязнения на окружающую среду // Вестник Казан. технол. ун-та. 2011. Т. 14, №10. С. 39–44.

10 Kwan L., Hyun-Sul L. Work-related injuries and diseases of farmers in Korea // Industrial Health. 2008. Vol. 46. P. 424–434.

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНДАҒЫ АЙМАҚТЫҚ ТАБИҒАТТЫ ПАЙДАЛАНУДЫҒЫ ЕРЕКШЕЛІГІ

КУЖАКОВА М. С.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

КАЛИЕВА А. Б.

б.ғ.к., доцент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Табиғат қоғамның оған тарихи өзгеріп отыратын көзқарасы жүйесінде адам өмірінің жағдайларын, жиынтық әлеуметтік өнімді көбейтудің және халық шаруашылығының экономикалық және әлеуметтік құрылымын қалыптастырудың алғышарты мен негізгі факторы ретінде әрекет ететін нақты белгіленген миссияны үнемі орындайды [6].

Табиғатты жойылудан қорғау қажеттілігін сезіне отырып, басқарудың бүкіл тарихында қоғам осы экономикалық қызметтің жағымсыз салдарының алдын алу үшін жеке ережелер қабылдады. Алайда, осындай іріктелген реттеудің әсер ету механизмі бұрынғысынша болмады, көптеген институционалды шаралар шартты болды. Сонымен, табиғат біртіндеп қалпына келтіру функциясын жоғалтты [10].

Нысан – бұл табиғи ресурстар және өндіруші күштердің элементтері ретіндегі табиғи жағдайлар. Нысанның өзіне тән қасиеттері – комплементарлық және өзара байланысты сұраныс әсерінен ресурстар мен жағдайлар бір құбылыс ретінде бір формадан екінші формаға ауысады [1].

Нақты нысанды адамдардың жалпы өнімдер өндіру, айырбастау және тұтыну туралы қарым-қатынасына қатыстыру, табиғи жағдайларға әсер етудің бұл процестері репродуктивті циклдің субъектісі ретінде әрекет етеді [1].

Интегралды экологиялық менеджменттің мәні табиғи ресурстарды және адам өмірін қамтамасыз етудегі табиғи жағдайларды және қоғамның экологиялық тепе-теңдікті қалпына келтіруге, қалпына келтірілетін табиғи ресурстарды молайтуға, қалпына келтірілмейтін ресурстарды үнемді өндіруге және жұмсауға бағытталған іс-әрекеттерін қарастыру кезінде айқындалады [6].

Табиғи ресурстарды молайту қажеттілігі, өмір сүруге қолайлы орта метаболизмнің табиғи процестерінің мызғымастығын қамтамасыз етеді. Кешенді аймақтық экологиялық менеджмент табиғи ресурстар шектеулі жағдайында әлеуметтік-экономикалық даму мақсатына жетудің тактикасы мен стратегиясын нақты айқындайтын экологиялық компонентті қамтуы керек [7].

Табиғи ресурстардың жағдайын қоршаған ортаға кешенді түрде ұтымды пайдалануға көшу экологиялық экономика мен әлеуметтік қатынастардың тереңдетілген теориясын, институционалды факторлардың, мемлекеттік органдардың рөлін арттыруды, жана ортадағы реттеуші құралдарды жетілдіруді талап етеді [2].

Сонымен бірге, әлеуметтік өндірісті дамытуда нарықтық тетіктерді енгізу мемлекеттік органдардың рөлін кемітпейді, дегенмен таза нарықтық қатынастар дағдарыстың даму құбылыстарының пайда болуын жоққа шығармайтыны белгілі, ал нарықтың жұмысына мемлекеттің араласуы тұрақтылықты қамтамасыз етудің негізгі әдістерінің бірі болып табылады [6].

Халықтың қоғамдық тауарларға деген өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өндірістік қуаттылықты арттыру арқылы халықты қажетті материалдық және рухани өмір сүру жағдайымен қамтамасыз ету мәселесін шешуге ұмтылу керісінше нәтижеге әкелуі мүмкін – өндіруші өнеркәсіп өндірісінің тапшылығының артуына байланысты өндіріс көлемінің, өндіріс пен жеке тұтырудың төмендеуіне әкелуі мүмкін [6].

Айтуынша, XIX ғасырда дәстүрлі ортада құдаласу, айттыру деген жора-жосық болған. Десек те, қыз алып қашу мүлдем болмаған деп айту қате.

Мысалы, бұрындары қыз айттырып қойған теңін менсінбесе не қаламаса, қашып кеткен. Яғни, көңілі жарасқан жігітпен қашып кетудің айналасын қыздың өзі ұйымдастырған. Осындай қыздың келісімімен болатын дүниені ғана қазақ «алып қашу» деген.

– Ал қазір барыс-келісті азайту үшін, үйленуге кететін қаражатты жеңілдету мақсатында, артық той-томалақ жасап, ағайынды шығынға батырғысы келмесе не қаражатты оңтайлы пайдаланып, ықшамдағысы келсе, екі жастың келісімімен жасалуы тиіс.

Жаман нәрсе емес, қазірде қолдануға болады, – деп есептейді Досымбек Қатранұлы.

Яғни, қорынтындылай келсек бұл қызды алып қашудың уақыт пен адам санасының ықпалында өзгерген әдет. Қазіргі заманда бұл адамды еріксіз ұрлау мен неке қиюға мәжбүрлеу – ол заң аясында адам өміріне қол соғушылық болып есептеледі. Ал егер қаражаты болмаса, ерлі зайыптылар ұрлаусыз, ерікті неке қия алады. Әр адам зәңгі сауатты және ашық басты болу керек, ежелгі дәстүрлерді дұрыс өткізіп, ешқандай заңды бұзбай, бейбіт жолмен барлығын шеше алады, себебі қазіргі заманда соғыстар жоқ, бейбіт уақыт, жан-жақты даму кезеңі. Адам уақытқа сәйкес даму керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Кодексі
- 2 ҚР-ның Конституциясы, 1995 жыл 30 тамыз
- 3 <https://surak.baribar.kz/539693/>
- 4 <https://bilimsite.kz/kizikti/10865-kyz-alyp-kashu-dasturi.html>
- 5 <https://infourok.ru/ilimi-zhoba-azati-kne-salt-dstrlerin-ayta-zhairtu-3061664.html>

МАЗМҰНЫ

2 Секция. Қоғамның денсаулығы мен экологиялық қауіпсіздік жағдайы

2 Секция. Состояние здоровья и экологической безопасности общества

2.1 Экологияның, табиғи ресурстарды рационалды пайдаланудың және қоршаған ортаның техногендік ластануының өзекті мәселелері

2.1 Актуальные проблемы экологии, рационального использования природных ресурсов и техногенного загрязнения окружающей среды

Адақ К. А. Экологический мониторинг неконтролируемых полигонов бытовых отходов	3
Бабец А. А. Экологический мониторинг загрязнений почвенного покрова Павлодарской области.....	8
Дюсембинов Ж. Г., Қусанова Б. Т. Особенности экологии редких полуводных пушных зверей в Казахстане.....	14
Жусупов А. Т., Базарбаева А., Яқубова Н. А. Экологические проблемы Павлодарской области	18
Зошук А. В., Кудерина С. А. Экологический мониторинг атмосферного воздуха	24
Қабден Р. А., Уалиева Р. М., Жильгельдинов С. Е., Разработка энергосберегающего бактерицидного рекуператора воздуха и его применение в техногенно-загрязненных регионах.....	27
Казбекова А. К. Современные методы наблюдений и исследований в метеорологии.....	35
Кайржанова А. М., Калиева А. В. Ecological state analysis of Bayanaul Nation Park.....	40
Кенжебекова Н. Т., Ибрагимова Г. Т., Мусаева А. С., Есимситова З. Б., Манкибаева С. А., Тлужбекқызы П. Қазақстан Республикасының қоршаған ортасын және адамзат өркениетін сақтау мәселелері.....	44
Кужақова М. С., Калиева А. Б. Павлодар облысындағы аймақтық табиғатты пайдаланудың ерекшелігі.....	50
Нетпаева А. С., Акимбекова Н. Ж., Жумабекова Д. К. Еліміздегі ауаның экологиялық жағдайы қауіп төндірді.....	57

Нетпаева А. С., Акимбекова Н. Ж., Жумабекова Д. К. Арал тағдыры – ел тағдыры	61
Нетпаева А. С., Акимбекова Н. Ж., Жумабекова Д. К. Қазіргі Павлодар облысындағы ядролық полигонның зардабы	65
Сафарян Л. Б. Адаптация животных к условиям окружающей среды.....	69
Секен Е. Е., Кадырова М. С. Инновационные методы и подходы при тушении пожаров на особо охраняемых территориях Павлодарской области	74
2.2 Биология және медицинаның өзекті мәселелері	
2.2 Актуальные проблемы биологии и медицины	
Әубәкір А. С. Сапалы ұзақ өмір сүру.....	80
Nurkesh A. A. Cancer evolution of the nuclear localized membrane proteins affected by structural changes.....	83
Qing Yang A. A. Brief studies on effect of food derived carbon nanodots on cells viability.....	88
Фаргиева К. М. Влияние темперамента и биоритмов на работоспособность школьников 7–8 классов во время учебного процесса	93
Чайзабекова М. А., Калиева А. Б. Когнитивные способности у семейства Врановых на примере серой вороны (Corvus Cornix).....	99
Чернова С. А., Алимуханова Б. Н. Микрофлора стиральных машин и душевых кабин	103
2.3 Химия, химия және мұнай-химия саласының қазіргі жағдайы мен даму перспективалары	
2.3 Современное состояние и перспективы развития химии, химической и нефтехимической отрасли	
Айтуаров Д. А., Зенов А. Б., Сагинов А. А., Абдуллина Г. Г., Ибрагимова Г. Е. Мұнай саласындағы экологиялық мәселелер	108
Баймагамбетов С. А., Серикбаева А. Ш., Жабағы Е. Ғ. Мырыш оксидінің өндірісте қолданылуы	114
Каримова З. У., Ахмедьянова Г. К. Соляно-кислотная обработка призабойной зоны пласта	118
Каримова З. У., Рындин В. В. Организация производства арктического дизельного топлива в Павлодарской области	122

Коржев Р. И., Ковтарева С. Ю. Получение зимнего дизельного топлива с применением процесса депарафинизации.....	126
Төлжүтай Ү. Е., Оспан А. Е., Тугамбаева Т. Б., Оралтаева А. С. «Қазақстан Аллюминий» АҚ қалдықтары және оларды қолдану перспективалары	132

2.4 Географиялық зерттеулердің қазіргі көрінісі.

Қазақстандағы туризм

2.4 Современные аспекты географических исследований.

Туризм в Казахстане

Ахмедеева Д. А., Камзина С. Ж., Омаров М. К. Павлодар облысында жер ресурстарын пайдаланудың геоэкологиялық мәселелері	136
Камеш К., Кабдулхамит К., Жильгельдинов С. Е. Павлодар облысындағы қысқы спорт туризмін модернизациялау	143
Муканова А. М., Омаров М. К. Павлодар облысындағы газ өнеркәсібінің даму әлеуеті мен мәселелері	149
Сейтқан А. Б., Саденова Р. Ж. Туризм, экология, география салаларының математика пәнімен байланысы және қолданбалы есептер арқылы оқушылардың интеллектуалдық қабілеттерін дамытып, шығармашылыққа жету	155
Сулейменова Н. С., Жильгельдинов С. Е. Спорттық туризм.....	159
Тищенко А. В., Кочетков М. Ю. Евразийское экономическое сообщество и интеграционные процессы с Республикой Казахстан	164

3 Секция. Әлеуметтік-экономикалық инфрақұрылымы

3 Секция. Социально-экономическая инфраструктура

3.1 Мемлекеттік қызмет және басқару

3.1 Государственная служба и управление

Абисаликов Е. Д., Азимхан А., Куниязова А. Ж. Қазақстан экономикасының мұнайға тәуелділік мәселесі мен оның шешілу жолдары.....	172
Дулат Н. Қ., Кенжетеева Г. К., Куниязова А. Ж. Қазақстан Республикасының инновациялық саясат	177

3.2 Саясаттың теориясы мен тәжірибесі

3.2 Теория и практика политики

Болат Г. С.	
Жемкорлық – ол індет	184
Ерғазы М., Каппасова Г. М.	
Қазақстандағы ішкі миграция (Павлодар облысы негізінде).....	188
Ильясов С. Д., Каппасова Г. М.	
Қазақстан халқы ассамблеясы – Қазақстанның бірлігінің, дамуының кепілдігі ретінде	192
Kazakova D. A., Seidinova M. A.	
The main directions of state anti-corruption policy.....	197
Қабдолла Д. Қ., Ельмуратов Г. Ж.	
Саяси жанжалдың шығу тегі мен жіктелуі және оны шешу жолдары	201
Маданиев Д. Б., Ельмуратов Г. Ж.	
Еріктілер: теория және тәжірибе (Қазақстан Республикасының негізінде).....	206
Шамшинова Г. Ж., Ельмуратов Г. Ж.	
Қазақстан Республикасы жастарының саяси көзқарастарының қалыптасу ерекшеліктері	210

3.3 Экономика мен бизнестің қазіргі жағдайы

3.3 Современное состояние экономики и бизнеса

Арынтай А. Н., Ахметова Д. Д.	
Қазақстан Республикасының экономикасының әлеуетінің дамуы. Девальвация өзгерту факторы ретінде	217
Баймуханова М. Т., Дуйсенбинова А. А., Карибаева А. К., Бейсембина А. Н.	
Что лучше: начать свой бизнес или купить франшизу?.....	222
Баймуханова М. Т., Дуйсенбинова А. А., Карибаева А. К., Бейсембина А. Н.	
Безработица в Павлодарской области	227
Баймуханова М. Т., Дуйсенбинова А. А., Карибаева А. К., Шафеева Л. А.	
Криптовалюта: будущее или провал?	231
Боранбаева А. Н., Ахметова Д. А., Рахимова С. А.	
Франчайзингтің әлемдік тәжірибесі: қарқынды мен даму перспективалары.....	236
Булжанова А. Н., Шипицина И. С., Теміршот Г. Н., Шафеева Л. А.	
Конкурентоспособность страны: современный взгляд на проблему	243
Кочубей К. С., Кистол В. С., Хайбулина Н. З.	
Ресурсы для извлечения прибыли	248/

Куандықова И. Н., Шаметова А. А.

Трудовая миграция в Казахстане: причины и последствия	252
Radchenko S. A., Akhmetova M. K.	
The evolution of marketing and what role did english play in this process.....	257
Радченко С. А., Титков А. А., Ушакова Л. П.	
Развитие маркетинга в Казахстане	261

3.4 Қаржы жүйесінің қазіргі жағдайы

3.4 Современное состояние финансовой системы

Авдеева И. О., Жунусбекова Д. Б., Шафеева Л. А.	
Анализ валютного рынка Республики Казахстан	265
Альжанова А. М., Слесаренко В. В., Хайбулина Н. З.	
Организация оплаты труда на предприятии.....	270
Бегимбетова У. А., Тихонова В. О., Шафеева Л. А.	
Проблемы финансового сектора Республики Казахстан и пути их решения	275
Ибрагимова Л. Д., Алтайбаева Ж. К.	
Управленческий учет в Казахстане: актуальность проблемы и перспективы	280
Қабен Қ. Н., Жанат М.	
Қазақстанның сақтандыру нарығына шолу	285
Радченко С. А., Рудакова А. С., Шафеева Л. А.	
Акциз: сущность, история развития и подакцизные товары в Казахстане	291
Ромец Д. А., Шотова К. М., Шафеева Л. А.	
Механизм инвестирования в Казахстане	298
Темирғалиева А. В., Маковец Я. А., Шафеева Л. А.	
Цифровизация и ее влияние на экономику и общество	304

3.5 Құқықтық жүйенің даму бағыттары

3.5 Направления развития правовой системы

Жумабаева А. Т.	
Особенности правовой защиты животных: сравнительно-правовой анализ.....	311
Карабаева Г., Каирова А., Мұсабекова Н. М.	
Патронаттық отбасы туған ата-ана орнын алмастырады ма?.....	319
Котов И. С.	
Медиация в Республики Казахстан: проблемы и перспективы развития	321
Шапенова Д., Авилхан А.	
Қыз ұрлау қылмыс па, әлде ежелгі салт-дәстүр?!	328

**JAS ĞALYMDAR, MAGISTRANTTAR,
STÝDENTTER MEN MEKTEP OQÝSHYLARYNYŇ
«XX SÁTBAEV OQÝLARY» ATTY
HALYQARALYQ ĞYLYMI KONFERENSIASYNÝŇ
MATERIALDARY**

TOM 8

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева
Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас
Компьютерде беттеген: А. К. Шукурбаева
Басуға 14.04.2020 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім $29,7 \times 42 \frac{1}{4}$, Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 19,33. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 3599

«Toraighyrov University» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.